

Reviews

BOOK

För nutida musikforskare kan det kanske vara svårt att föreställa sig en verksamhet bedriven utan tillgång till ljudinspelningsmedier. Sett i ett längre historiskt perspektiv ter sig måhända ljudinspelningarna, med deras ca 150-åriga historia, som en nymodighet i jämförelse med det sedan många århundraden tillbaka etablerade medium för representation av musikaliska förlopp som utgörs av notskriften. Även om användningen av inspelningsteknologi efterhand har inneburit långtgående konsekvenser för musikforskningens metodologiska och epistemologiska grundvalar var dock dess införande långt ifrån någon snabb och okomplicerad process. I Mathias Boströms avhandling undersöks den tidiga användningen vid svenska minnesinstitutioner (arkiv, bibliotek och museer) av ljudinspelningsteknik, vilket fram till mitten av 1900-talet praktiskt taget uteslutande innebar fonografteknik.

I avhandlingens inledning formuleras undersökningens syfte: "dels att öka kunskapen om fonografteknikens användningar – i synnerhet för musikdokumentation och kunskapsproduktion – vid minnesinstitutioner i Sverige med inriktning mot inhemsk kultur, dels att fördjupa förståelsen kring tillkomsterna och bruken av arkivinspelningarna" (s. 21). Utifrån det övergripande syftet formuleras frågeställningar rörande vilka insamlare och minnesinstitutioner som använde fonografen, när och hur de lärde sig använda fonograftekniken, vilken ställning fonografinspelning som dokumentationsmetod hade hos de aktuella insamlarna och institutionerna, när och i vilka sammanhang arkivinspelningarna gjordes, hur musikframförandena påverkades av att de spelades in i en fonograf, vad och vilka som dokumenterades på arkivinspelningarna, relationerna mellan musikrepertorärer som spelades in med hjälp av fonograf och de som dokumenterades på andra sätt, samt användningen av fonografinspelningar i publika sammanhang eller för forskning. En viktig avgränsning ligger i preciseringen av begreppet arkivinspelningar som "fonogram gjorda i avsikt att bevaras i mer eller mindre offentliga minnesinstitutioner" (s. 24), detta till skillnad från kommersiellt producerade inspelningar, privata inspelningar och så kallade "tillfällesinspelningar". Avgörande är alltså inte det faktum att en viss inspelning efterhand kommit att förvaras i ett arkiv; som arkivinspelningar definieras sådana som "gjorts på uppdrag av en minnesinstitution, eller med intentionen att tillföras en sådan, vid en tidpunkt där fonografer fortfarande var i aktivt bruk" (s. 24). Den sistnämnda bestämningen innebär en tidsmässigt avgränsning till perioden 1898–1948. Undersökningens material utgörs huvudsakligen av bevarat arkivmaterial i form av fonogram (fonografrullar) och textkällor.

Det teoretiska ramverk författaren använder för sin utpräglad empiriska undersökning är en modell för kunskapsproduktion hämtad från Bruno Latour, där vetenskaplig verksamhet beskrivs i termer av ett cirkulations-

Fonografen som föreställning

Introduktionen av ljudinspelningar vid svenska minnesinstitutioner

Mathias Boström

Diss. Uppsala universitet: Institutionen för musikvetenskap, 2025, 389 s. Acta universitatis Upsaliensis, Studia musicologica Upsaliensis, 36. Handlingar från Svenskt visarkiv nr 6.

ISBN 978-91-513-2527-9

ALF BJÖRNBERG

DOI: <https://doi.org/10.62779/puls.10.2025.61697>

system sammansatt av fem kretslopp: "skapande av material och samlingar, professionalisering och institutionalisering, allianser, publik representation samt vetenskapligt innehåll" (s. 42). Viktigt för verksamhetens utveckling är, enligt Latour, att relationerna mellan dessa kretslopp vidmakthålls och att informationsöverföringen mellan dem – beskriven medelst begreppet *översättning* – fungerar väl.

I avhandlingens kapitel 1 presenteras en historisk skiss över användningen av fonogramteknik i Sverige under perioden 1878–1950. Fonografens ställning som ett medium för konsumtion av ljudinspelningar på en kommersiell marknad var kortvarig; den ersattes några år in på 1900-talet av grammo-fonen vars tekniska fördelar (bättre ljudkvalitet; bättre förutsättningar för massproduktion av fonogram) medförde att den lämpade sig bättre för en sådan roll. I motsats till grammo-fonen var fonografen ett tvåvägsmedium – samma hård- och mjukvara användes för såväl inspelning som uppspelning – och krävde, i motsats till grammo-fontekniken efter den sistnämndas elektrifiering på 1920-talet, inte tillgång till elektricitet. Dessa egenskaper medförde att fonografen kom att fortleva som dokumentationsmedium, inte minst för fältinspelningar, fram till mitten av seklet.

De följande kapitlen är i stort sett disponerade utifrån de i avhandlingens inledning formulerade frågeställningarna. I kapitel 2–3 redovisas användningen av fonografinspelning och dess ställning vid svenska minnesinstitutioner, varvid framkommer att användning för dialektdokumentation kom tidigare än musikedokumentation och bedrevs av fler institutioner. I en internationell jämförelse var användningen över hela den studerade tidsperioden av fonografteknik för dokumentation relativt blygsam: [s]ammanlagt spelades ungefär 350 fonografrullar in under åren 1898–1948 åt tio institutioner av ett 30-tal personer" (s. 129), och författarens slutsats är att fonogram var "en dokumentationsmetod som användes relativt sparsamt" (s. 186). Försök gjordes att skapa ett svenskt fonogramarkiv, framför allt av Yngve Laurell på 1910-talet, men dessa misslyckades bland annat på grund av folkmusikinsamlingens inriktning mot återförande av material till praktiskt musicerande i stället för bevarande och forskning. Boström menar att det fanns "en tydlig koppling mellan att ta fonografen i bruk och en professionellt inriktad institutionalisering" (s. 173), men denna institutionalisering kom senare i Sverige än i andra jämförbara länder. I kapitel 4 presenteras de enskilda insamlarnas bakgrund och inställningen till användningen av inspelningsteknik hos några viktiga insamlare. En viktig slutsats här är att notuppteckningen som hävdvunnen dokumentationsmetod för musik paradoxalt nog "kunde förstärkas genom tillgången till inspelningar": "[ä]ven om inspelningar framstod som optimumnormen för dokumentation för insamlare som omfamnade det objektiva idealet, var fonogrammen däremot inte optimumnorm för presentation" (s. 225).

I kapitel 5 analyseras hur dokumentationstekniken påverkade inspelningssituationen vid upptagningar av fonografiskt material; författaren påpekar här frånvaron av fotografisk dokumentation av inspelningstillfällen i Sverige. Avsaknaden av en formell arbetsdelning medförde att en och samma insamlare samtidigt eller efterhand kunde ikläda sig olika roller: som förevisare av tekniken, producent, exekutör eller inspelningstekniker. Också informantens roll kunde variera mellan utomstående, publik eller exekutör. Boström diskuterar också medialiseringseffekter, alltså hur musikens gestaltning förändras

i kontakten med mediet och dess förutsättningar; här framhålls framför allt anpassningen av musikaliska förlopp till fonografrullarnas begränsade speltid. Det följande kapitlet diskuterar arkivinspelningarnas innehåll utifrån insamlarnas olika intentioner och deras uppfattningar om vad som konstituerar en autentisk representation av den dokumenterade musikkulturen. Här analyseras också den repertoarbild som ges av inspelningarna och jämförs med den som presenteras i samtida notuppteckningar.

Kapitel 7 och 8 diskuterar förekomsten av samtida publikt bruk av fonografinspelningarna, d.v.s. användning av dessa i utställningar eller föredrag eller för fonogramutgivning, respektive användningen av inspelningarna för transkriptioner, analyser och textpublicering. Resultaten är i båda fallen påfallande negativa: det "saknas kända publika bruk av arkivinspelningarna på fonografinspelningar hos de här undersökta minnesinstitutionerna" (s. 303), liksom det saknas kommersiella fonogramutgåvor. Exekutörer på arkivinspelningar och i den kommersiella utgivningen av fonografrullar och grammfonskivor överlappar i mycket liten utsträckning. Likaledes finns inga publiceringar från de berörda minnesinstitutionerna under den studerade tidsperioden som använder inspelningar som källmaterial, även om ett fåtal transkriptioner finns bevarade liksom "uttryckta ambitioner att transkribera" (s. 316). Som förklaringar till detta sakernas tillstånd anför Boström insamlarnas bristfälliga utbildning, bristen på teknik för mångfaldigande av inspelningar samt att notbilden hade försteg framför inspelningar i insamlarnas och forskarnas synsätt beträffande hur musik bäst kunde representeras och studeras.

Utifrån dessa resultat förefaller rubriken för avhandlingens avslutning, "ett medium i motvind", motiverad. Här återknyter författaren till inledningens teoretiska modell för kunskapsproduktion: fonografinspelningarnas perifera ställning kan förklaras utifrån bristen på översättningar (d.v.s. informationsöverföring) mellan de olika kretsloppen i relation till inspelningar och inspelningsverksamhet, bristen på resursstarka allierade som kunde möjliggöra etablerandet av dedikerade fonogramarkiv, det svaga intresset för fonogramupptagning som metod hos personer i ledande ställning vid de undersökta institutionerna, tekniska begränsningar hos apparaturen och bristande kompetens hos dess handhavare.

Sammantaget framstår Mathias Boströms avhandling som en mycket omsorgsfullt genomförd studie med tydlig tonvikt vid den empiriska undersökningen. De formulerade frågeställningarna besvaras utförligt, och författaren uppvisar en mycket god orientering i det använda källmaterialet. Resultaten kan kanske framstå som förvånande i kraft av den bild de ger av den perifera roll som intas av en vid dess introduktion kvalitativt ny och omvälvande teknikförändring. Men denna bild visar på att utnyttjandet av ny teknik inte bara styrs av teknikens objektiva egenskaper, utan också av kulturella föreställningar om vad tekniken kan och bör användas till. Arbetet placerar in sig i ett gränsland mellan musikvetenskap, vetenskapshistoria och studier av teknik och samhälle som ett exempel på väl utförd kulturhistorisk medieforskning. ■